ध्रुवचन्द्र गौतमका नाटकमा प्रयोगशीलता

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र

सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागको

स्नातकोत्तर दोस्रो वर्षको दसौँ

पत्रको प्रयोजनका लागि

प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी

माधव कार्की

नेपाली केन्द्रीय विभाग

त्रिभुवन विश्वविद्याल

कीर्तिपुर, काठमाडौं

२०७३

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

नेपाली केन्द्रीय विभाग

कीर्तिपुर, काठमाडौँ

शोधनिर्देशकको सिफारिस

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभाग, स्नातकोत्तर (एम.ए.) दोस्रो वर्षका छात्र माधव कार्कीले **ध्रुवचन्द्र गौतमका नाटकमा प्रयोगशीलता** शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र मेरा निर्देशनमा तयार पार्नुभएको हो । उहाँले निकै परिश्रमपूर्वक तयारपार्नु भएको यस शोधकार्यबाट म सन्तुष्ट छु र यसको समुचित मूल्याङ्कनका लागि विभागसमक्ष सिफारिस गर्दछु ।

मिति : २०७३/०९/०८

....

सह.प्रा.डा.लक्ष्मणप्रसाद गौतम

शोधनिर्देशक

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

नेपाली केन्द्रीय विभाग

कीर्तिपुर, काठमाडौँ

स्वीकृतिपत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागका विद्यार्थी माधव कार्कीले स्नातकोत्तर तह (एम.ए.) नेपाली विषयको दसौँ पत्रको प्रयोजनका लागि तयार पार्नुभएको **ध्रुवचन्द्र गौतमका नाटकमा प्रयोगशीलता** नामक शोधपत्र मूल्याङ्कन गरी स्वीकृत गरिएको छ ।

१. प्रा.डा.देवीप्रसाद गौतम ....

(विभागीय प्रमुख)

२. सह.प्रा.डा.लक्ष्मणप्रसाद गौतम ....

(शोधनिर्देशक)

३. प्रा.डा.खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल ....

(बाह्य परीक्षक)

मिति : २०७३/०९/१२

शोधपत्र मूल्याकङ्न समिति

कृतज्ञताज्ञापन

त्रिभुवन विश्वविद्यालयको स्नातकोत्तर तहमा अध्ययन गरिरहदाँ हामी विद्यार्थी साथीहरू बिचमा दोस्रो वर्षको अन्त्यतिर आइपुग्दा एउटा रचनात्मक कार्य गर्ने सल्लाहअनुसार **पत्थरको कथा** नाटक मञ्चन गर्ने निर्णय गरियो । तर यो कार्य आफैमा चुनौतिपूर्ण थियो । नाटक मञ्चन कार्य विभिन्न आरोह अवरोहको बिचमा सफलतापूर्वक सम्पन्न गरियो । उक्त सफलताले मलाई पूर्ण प्रयोगशील नाटकको क्षेत्रमा नै केही गरौँ भन्ने भावनाको विकास भएको हुँदा मैले **ध्रुवचन्द्र गौतमका नाटकमा प्रयोगशीलता** शीर्षकमा शोधकार्य गर्ने निधो गरेको हुँ ।

ध्रुवचन्द्र गौतमका नाटकमा प्रयोगशीलता शीर्षकमा शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा आफ्नो कार्यव्यस्तता र समय व्यवस्थापनका चुनौतिहरूलाई व्यवस्थापन गर्दै शोधनिर्देशन गर्ने क्रममा देखिएका विभिन्न कमजोरीहरूलाई औँल्याउदै सुधारका अवसरहरू प्रदान गर्नुका साथै आवश्यक विभिन्न सन्दर्भ सामग्रीहरूका बारेमा जानकारी गराई शोधकार्यको आदिदेखि अन्त्यसम्म निरन्तररूपमा साथ, सहयोग र हौसला प्रदान गर्नुहुने श्रद्धेय गुरु शोधनिर्देशक सह प्रा.डा.लक्ष्मणप्रसाद गौतमप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

शोधप्रस्तावलाई पारित गरिदिनुका साथै आवश्यक सल्लाह सुझाव प्रदान गर्नु भएकोमा विभागीय प्रमुख प्रा.डा.देवीप्रसाद गौतमप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु । शोधपत्रको शीर्षक छनोट गर्ने क्रममा सल्लाह, सहयोग तथा आवश्यक पुस्तकका बारेमा जानकारी प्रदान गर्नुका साथै आवश्यक पुस्तकहरू उपलब्ध गराई शोधशीर्षक चयन गर्नमा समेत सहयोग पुऱ्याउनु हुने श्रद्धेय गुरू अशोक थापाप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु । त्यस्तै भाषा सम्पादन गरी सहयोग प्रद्धान गर्नुहुने साथी बालकृष्ण त्रिपाठीप्रति पनि कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । आफ्नो सन्तानको उन्नति नै आफ्नो सफलता हो भन्ने अनुभूति गर्ने पिता अमृत बहादुर कार्की, माता मानकुमारी कार्की र श्रीमती रुमन खड्काप्रति सधैँ ऋणी रहने छु ।

प्रस्तुत शोधपत्र तयार गर्दा आवश्यक सामग्री उपलब्ध गराइदिने त्रि.वि.नेपाली विभागीय पुस्तकालय, त्रि.वि केन्द्रीय पुस्कालय कीर्तिपुर र साझा प्रकाशनप्रति श्रद्धाभाव अर्पण गर्दछु ।

अन्त्यमा प्रस्तुत शोधपत्रको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि त्रि. वि. नेपाली केन्द्रीय विभाग कीर्तिपुर समक्ष प्रस्तुत गर्दछु ।

शैक्षिक सत्र : २०६८/२०६९

मिति : २०७३/०९/०७

....

माधव कार्की

नेपाली केन्द्रीय विभाग

त्रि.वि.कीर्तिपुर

विषयसूची

पहिलो परिच्छेद : शोधपरिचय १

१.१ विषयपरिचय १

१.२ समस्याकथन २

१.३ शोधको उद्देश्य ३

१.४ पूर्वकार्यको समीक्षा ३

१.५ अध्ययनको औचित्य ७

१.६ शोधकार्यको सीमाङ्कन ८

१.७ शोधविधि ८

(क) सामाग्रीसङ्कलन ८

(ख) विश्लेषणविधि ८

१.८ शोधकार्यको सङ्गठन ९

दोस्रो परिच्छेद : प्रयोगशीलताको सैद्धान्तिक अवधारणा १०

२.१ विषयपरिचय १०

२.२ प्रयोग शब्दको व्युत्पत्ति, अर्थ र परिभाषा १०

२.३ प्रयोग र प्रयोगशीलता ११

२.४ प्रयोगशीलताको अवधारणा १२

२.५ नेपाली नाटकमा प्रयोगशीलताको थालनी र विकास १३

२.६ निष्कर्ष १४

तेस्रो परिच्छेद : ध्रुवचन्द्र गौतमका नाट्ययात्रा र प्रवृत्ति १५

३.१ विषयपरिचय १५

३.१.१ पूर्वार्ध चरण (२०३०-२०३७) १६

(क) विसङ्गत नाट्यपरम्परामा ध्रुवचन्द्र गौतम १८
(ख) करुणा र हास्यको मिश्रण १८
(ग) औद्योगीकरण, यान्त्रिकीकरण र आर्थिक सङ्कटप्रति चिन्तनशील १८
(घ) मिथकीयताको प्रयोग १९
(ङ) कथानकमा स्वैरकल्पनाको प्रयोग १९
(च) प्रतीकात्मकताको प्रयोग १९
३.१.२ उत्तरार्ध चरण (२०३९-२०५३) १९
(क) पूर्णाङ्की नाटकभन्दा एकाङ्की लेखनतिरको अग्रसरता २२
(ख) विसङ्गतिको व्यापक प्रयोग २२
(ग) राजनैतिक व्यङ्ग्यको तीक्ष्ण प्रस्तुति २२
(घ) चेतन मन र अचेतन मनको प्रस्तुति २२
(ङ) नवीन रङ्गमञ्चीय प्रयोग २३
३.२ निष्कर्ष २३
चौथो परिच्छेद : ध्रुवचन्द्र गौतमका पूर्णाङ्की नाटकमा प्रयोगशीलता २४
४.१ विषयपरिचय २४
४.१.२ **त्यो एउटा कुरा** नाटकमा प्रयोगशीलता २४
(क) पात्रविधानमा प्रयोगशीलता २४
(ख) संवादमा प्रयोगशीलता २५
(ग) मञ्चीयतामा प्रयोगशीलता २६
(घ) दृश्यविधानमा प्रयोगशीलता २८
(ङ) श्यामव्यङ्ग्यमा प्रयोग २८
(च) स्वैरकल्पनाको प्रयोग २९
४.१.३ **भस्मासुरको नलीहाड** नाटकमा प्रयोगशीलता २९
(क) पात्रविधानमा प्रयोगशीलता ३०

(ख) संवादमा प्रयोगशीलता ३०
(ग) मञ्चीयतामा प्रयोगशीलता ३१
(घ) दृश्यविधानमा प्रयोगशीलता ३३
(ङ) श्यामव्यङ्ग्यमा प्रयोग ३३
(च) स्वैरकल्पनाको प्रयोग ३४
४.२ निष्कर्ष ३४
पाँचौं परिच्छेद : ध्रुवचन्द्र गौतमका एकाङ्की नाटकमा प्रयोगशीलता ३६
५.१ विषयपरिचय ३६
५.१.१ **समानान्तर** नाटकमा प्रयोगशीलता ३६
(क) पात्रविधानमा प्रयोगशीलता ३७
(ख) संवादमा प्रयोगशीलता ३७
(ग) मञ्चीयतामा प्रयोगशीलता ३८
(घ) दृश्यविधानमा प्रयोगशीलता ४९
(ङ) श्यामव्यङ्ग्यमा प्रयोग ४९
(च) स्वैरकल्पनाको प्रयोग ४०
५.१.२ **द्वन्द्व** नाटकमा प्रयोगशीलता ४१
(क) पात्रविधानमा प्रयोगशीलता ४१
(ख) मञ्चीयतामा प्रयोगशीलता ४३
(ग) दृश्यविधानमा प्रयोगशीलता ४३
(घ) श्यामव्यङ्ग्यमा प्रयोग ४४
(ङ) स्वैरकल्पनाको प्रयोग ४४
५.१.३ **नाटक कसरी थाल्ने हो ?** नाटकमा प्रयोगशीलता ४५
(क) पात्रविधानमा प्रयोगशीलता ४५
(ख) संवादमा प्रयोगशीलता ४५

(ग) मञ्चीयतामा प्रयोगशीलता ४६
(घ) दृश्यविधानमा प्रयोगशीलता ४६
(ङ) श्यामव्यङ्ग्यमा प्रयोग ४७
(च) स्वैरकल्पनाको प्रयोग ४७
५.१.४ **कीर्तिमान** नाटकमा प्रयोगशीलता ४८
(क) पात्रविधानमा प्रयोगशीलता ४८
(ख) संवादमा प्रयोगशीलता ४९
(ग) मञ्चीयतामा प्रयोगशीलता ४९
(घ) दृश्यविधानमा प्रयोगशीलता ४९
(ङ) श्यामव्यङ्ग्यमा प्रयोग ५०
(च) स्वैरकल्पनाको प्रयोग ५१
५.२ निष्कर्ष ५२
छैटौँ परिच्छेद : सारांश तथा निष्कर्ष ५३
६.१ विषयपरिचय ५३
६.२ परिच्छेदगत सारांश ५३
६.३ समष्टिगत निष्कर्ष ५४
सन्दर्भसामग्री ५८